

Ігор Коляда,
Олександр Куриленко.
УКРАЇНСЬКИЙ РУХ 70-х —
ПОЧАТКУ 80-х рр. XIX ст.

Ігор КОЛЯДА,
канд. істор. наук,
Олександр КУРИЛЕНКО,
магістрант НПУ імені М.П.Драгоманова

УКРАЇНСЬКИЙ РУХ 70-х — ПОЧАТКУ 80-х рр. XIX ст.

Багато в чому ці нові суспільні ідеали є трансформованими чи відродженими ідеями, витвореними культурною та політичною роботою діячів українського національного руху 70—80-х рр. XIX ст.

Упродовж 70—80-х рр. XIX ст. відбувався подальший процес суспільних трансформацій, започаткований «добом великих реформ» 60-х рр. XIX ст. Цей період відзначений загально-російським суспільним похваленням. Водночас оголилися численні суспільні проблеми і класова обмеженість, поміркованість, непослідовність реформаторів, які робили поступки консервативним колам. Жорстоке приборкання Польського повстання

1863 р., урядова реакція другої половини 1860-х рр., гучні політичні процеси 1870-х рр. — все це сприяло переходу значної частини демократичної інтелігенції на революційні позиції. При цьому особливу роль відіграла прогресивна російська та українська література, твори ідеологів революційного народництва. Наростаюча політична напруга у російському суспільстві, спричинена непослідовністю реформаторського курсу Олександра II, обумовлювала те, що революційна тенденція впродовж 70—80-х рр. XIX ст. була домінуючою у суспільно-політичному житті Російської імперії [1].

Наприкінці 60-х — на початку 70-х рр. XIX

ст. на арену суспільно-політичного життя вишло народництво, в якому з самого початку формування намітилося два напрями: радикальний (революційний) та поміркований (ліберальний).

Розвиток нових капіталістичних виробничих відносин в пореформеній Росії неминуче приводив до значних зрушень у світогляді всього суспільства, у суспільній думці. Теоретик російського марксизму

В.Ленін писав, що «...економічний процес відбувся в соціалній сфері «загальним піднесенням почуття особи», витісненням з «громадянства» поміщицького класу різночинцями, гарячою війною літератури

проти безглузких середньовічних обмежень особи і т. ін.»

Народництво як ідеологія і як громадсько-політичний рух стало реакцією передової інтелігенції на пореформенний злам традиційного селянського життя, на появу та утвердження західних «буржуазних» ідей, звичаїв та порядків [2]. Народництво — ідеологія селянської демократії (основою якої була віра в соціалістичний потенціал селянства, сільську громаду та артіль як основні форми соціальних відносин) — передовий панівний напрям суспільної думки 70-х років XIX ст. Його поява була зумовлена глибокими соціально-економічними явища-

Як свідчить досвід, одним із найважливіших завдань розбудови незалежної Української держави є необхідність становлення в колективній свідомості українців таких суспільних ідеалів, які б не вступали в протиріччя з діалектикою самоорганізації українського соціуму та Української держави наприкінці XX — на початку XXI століття.

ми пореформеної Росії [3]. Дослідження історії російського народництва показують, що надзвичайно велику роль у його розвитку відіграли нащадки колишньої козацької старшини з Лівобережної України. Участь нащадків козацької старшини у російському революційному русі виявилась одним із наслідків русифікації старої української еліти. Абсолютна більшість колишньої козацької старшини міцно інтегрувалася в імперську систему; їхні ж нащадки, перейшовши через характерний для російського суспільства у 1860-х роках конфлікт «батьків» і «синів», масово поповнювали лави російського революційного руху. У другій половині ХІХ ст. український рух також пережив перехід до (вживаючи термінологію Івана Лисяка-Рудницького) «народницького» етапу [4].

Послідовне посилення політичного тиску царату на українство протягом 60—70-х рр. ХІХ ст. призводило до того, що частина його прихильників переймалася соціально-революційними ідеями російського народництва. Як помітив М.І.Костомаров, більшість з них назавжди зрікалася своїх українських ідеалів; інші ж не зовсім розлучалися з колишніми «українофільськими тенденціями», сподіваючись залучити їх «на служіння соціал-революційній справі, з котрою тенденції ці за своєю сутністю ніяк не в'язались» [5].

Соціальне коріння українського «народництва» й російського «народництва» багато у чому були подібними. Головними організаціями й ідеологами обидвох рухів стали різночинці — студенти університетів, учні середніх шкіл та їх викладачі, редактори, журналісти, письменники, актори та представники вільних професій (адвокати і лікарі), що походили з середовища інтелігенції й селянства [6].

Народництво набуло рис головної ідеології українського руху даного періоду, проте це не означає, що український рух не перебував під впливом інших ідеологій [7].

У пореформену добу радикальне загальноросійське народництво знаходилося в авангарді революційно-визвольного руху, що розгортався поряд з національно-визвольними змаганнями українства [8].

Друга половина ХІХ ст. стала періодом поширення в Європі соціалістичних ідей. Це пояснюється тим, що промисловий переворот та індустріалізація сприяли формуванню нового прошарку суспільства — пролетаріату зі специфічними рисами та інтересами. Не маючи власності, він міг покладатися лише на свою

працю. Таке становище робило пролетаря, з одного боку, незахищеним перед економічними кризами та іншими життєвими негараздами (хворобами, сваволею власника підприємства та ін.), а з іншого — сприйнятливим до всляких революційних доктрин, що обіцяли «світле майбутнє». Однією із таких революційних доктрин, найбільш поширених у другій половині ХІХ ст., виявився марксизм, який пов'язував соціалістичну перебудову суспільства саме з пролетаріатом. Розчарування частини народників у ставці на революційний потенціал селянства призводить наприкінці ХІХ ст. до поширення ідеології марксизму і в Росії, на базі якої сформувалася соціал-демократична течія суспільно-політичного руху. Марксизм певною мірою продовжував ідеї народницького соціалізму та традиційну тактику народників. Марксистська ідея про всесвітньо-історичну роль пролетаріату в революційному перетворенні суспільства ніби перегукувалася з широковідомою слов'янофільською ідеєю про месіанську богообраність Росії. Справедливість, рівність, свобода лежали не тільки в основі марксистського ідеалу, а й були базовими цінностями селянського общинного соціалізму. Спільними були й форми та методи досягнення поставленої мети — народна революція; тільки марксизм робив ставку на пролетаріат, а народництво — на селянство [9]. Марксизм із його наголосом на економічних відносинах пропонував науково достовірний метод аналізу соціальної поведінки. Він давав принципи поділу всіх верств суспільства на «експлуатованих і експлуататорів» і доводив невідворотність класової боротьби та революції. Більше того, здавалося, він міг пояснити суспільні відносини протягом усієї історії людства і в будь-якій країні світу. Ще одним привабливим аспектом марксизму була його пряма пов'язаність із сучасністю. Говорячи про наближення останньої сутички між капіталом і пролетаріатом, Маркс передбачав, що найбільша в світі революція відбудеться у недалекому майбутньому. Перемігши в цій титанічній боротьбі, пролетаріат здійснить остаточний синтез соціалізму. Таким чином, марксизм не лише надихав радикалів новим оптимізмом, а й схиляв їх до віри в те, що вони власними зусиллями можуть сприяти епохальним подіям [10]. Характерно, що у Росії марксизм користувався більшою популярністю, ніж на Заході. Так, відзначає англійський вчений Е. Гобсбоум, що в той час, коли на Заході лише діячі міжнародного робітничого

руху сприймали Маркса серйозно, особливо він був популярний серед соціалістів на своїй батьківщині, хоча й тут не можна без застережень говорити про його абсолютний вплив. В Російській імперії революційна інтелігенція з величезним ентузіазмом перейнялась вченням Маркса [11].

З загальноімперським поживленням суспільно-політичного життя пов'язана й активізація українського руху, яка припадає, за оцінкою А. Міллера, на першу половину 70-х рр. ХІХ ст. [12]. Активізація українського руху була обумовлена не тільки загальноросійськими суспільними тенденціями та загальноімперськими чинниками, а ще й визначалась особливостями соціально-економічного розвитку Наддніпрянської України у пореформену добу. Протягом 60-х—80-х рр. ХІХ ст. в Україні завершився промисловий переворот, тобто, перехід від мануфактури до машинної індустрії (її найхарактернішими ознаками є застосування у виробництві парових двигунів і системи машин та верстатів) [13]. Розвиток капіталізму в Україні, як і повсюдно, супроводжувався зростанням міст. Саме в містах зосереджувалися промисловість і торгівля, концентрувалося населення, зайняте торговельно-промисловою діяльністю. Велику роль у виникненні міст і зростанні чисельності міського населення відіграло залізничне будівництво. Залізниця сприяла небаченій раніше рухомості населення і прискорювали приплив його в міста. Залізничні вузли і станції в результаті розвитку в них промисловості й торгівлі, в свою чергу, перетворювалися в міста [14].

Поряд з економічними чинниками, що сприяли розвитку українського руху у 70—80-х рр. ХІХ ст. нам необхідно звернути увагу на зміни в соціальній структурі українського суспільства, а саме — на збільшення загальної чисельності української інтелігенції. У процесі розвитку капіталізму зростали питома вага і значення у складі української нації інтелігенції, яка не була соціально однорідною. Якщо її демократична частина виражала інтереси народних мас, виступала проти соціального і національного гніту, то друга, консервативна частина, значно чисельніша, слугувала обом імперіям: Російській та Австро-Угорській. Найбільша кількість національно орієнтованої української ін-

телігенції жила і працювала поза межами великих міст. Безпосередньо спілкуючись із народними масами, вона докладала багато зусиль для поширення національної свідомості [15]. Зростання чисельності інтелігенції у 70—80-х роках ХІХ ст. сприяло поживленню культурно-політичної діяльності українства, бо керівництво українським національним рухом у Наддніпрянській Україні у зазначений період було представлено головним чином інтелігенцією середнього та нижчого статусу [16].

Українська інтелігенція в середині 70-х років ХІХ ст. змогла зосередити свою творчу потугу в легальній державній інституції, що розширила ресурсні та пропагандистські можливості освіченого українства. Тому важливе значення у процесі активізації українського руху

О. Дондуков-Корсаков

мала ініціатива як громадівців (П. Чубинського, П. Єфименко, М. Драгоманова), так і деяких громадських діячів Києва (члена Державної думи П. Галагана, М. Юзефовича та ін.), підтримана київським генерал-губернатором О. Дондуковим-Корсаковим про відкриття у Києві 1873 р. Південно-Західної філії Імперського Російського географічного товариства. Розроблена відділом програма досліджень об'єднала величезну кількість добровільних учасників

етнографічної та фольклористичної роботи, які зібрали безцінний науковий матеріал. До роботи було залучено не тільки етнографів, філологів, археологів, але й юристів та економістів. У Києві склався сильний науковий центр, проводилися археологічні конгреси, видавалися праці світового значення. Імператорська Академія наук присудила Антоновичу і Драгоманову премію за працю «Исторические песни малороссийского народа» [17].

Можливість легальної діяльності громадівців, на що вказує А. Міллер, у зазначений період була спричинена відсутністю єдності у політиці російської влади щодо українського питання. Так, вчений пояснює, що спроба співпраці київського генерал-губернатора О. Дондукова-Корсакова з українськими діячами була викликана прагненням імперського чільника, зберігаючи легальність у діяльності громадівців, перешкодити їхній радикалізації. При цьому, вказує російський дослідник, генерал-губернатор не сподівався на підтримку з боку

центральної влади своєї тонкої гри з українофілами [18]. На відміну від центральної влади тактика київського генерал-губернатора передбачала відмову від французького варіанту тотальної асиміляції, на яку в уряді не було ні сил, ні уміння, ні наполегливості, ні історичного часу. У своїй тактиці він надавав перевагу не французькому підходу до вирішення національного питання, а англо-шотландському варіанту, за яким особлива ідентичність українства не заперечувалась, як це було у попередні часи, а українська мова та культура могли б отримати певні права, але в межах загальноросійської спільноти при збереженні за російською мовою такої ж провідної ролі, яку мала англійська у Великій Британії [19].

Деяке послаблення цензури на початку 1870-х років відкрило перед громадівцями можливість розпочати публікацію цілої серії українських популярних книжок. Ці книжки тисячами примірників поширювалися серед селян. У 1874—1875 рр. Київська громада перебрала у свої руки редагування російськомовної газети «Киевский телеграф» і розвинула амбітну програму — збільшити наклад цього видання до розміру, що зміг би покрити потреби читаючої публіки всіх українських губерній. Подібні громади існували у Полтаві, Чернігові, Харкові, Єлисаветграді та Одесі. Київська громада координувала їхню діяльність [20].

Таким чином, Київський відділ Південно-Західного Імперського Російського географічного товариства став першою легальною організацією в галузі українознавства, розширив можливості напівлегальних українських громад [21].

Український рух 70—80-х рр. ХІХ ст., продовжуючи традиції попередніх десятиліть, мав свої характерні риси. Національний рух в цей час розширив географію своєї діяльності, поширившись і на південні регіони сучасної України. Так, громади виникають у Єлисаветграді та Одесі. Як відмічає А. Катренко, нове українське національне відродження захопило частину інтелігенції Одеси аж у 70-х роках ХІХ ст., тобто

тоді, коли в Києві та деяких містах Лівобережної України воно вже пройшло складний шлях організаційного й ідейного розвитку ще на початку століття. Тому, природно, згуртування національно пробуджених освічених кіл міста у цей час відбулося у вигляді вже виробленої

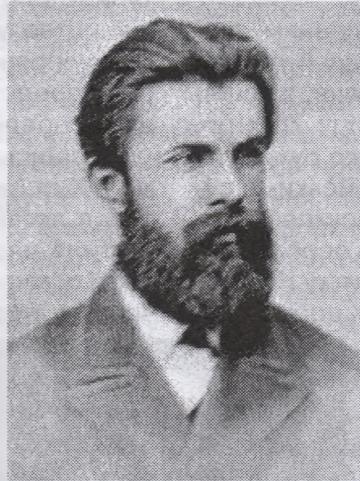
українськими національними діячами форми — громади [22].

Отже, ми можемо констатувати, що розширюється географія поширення української ідеї та українського руху у зазначений період.

Важливою рисою українського руху 70—80-х рр. ХІХ ст. є те, що він був ідейно пов'язаний з загальноросійським опозиційним рухом, уособленим в зазначений період ідеологією народництва. На середину 70-х років ХІХ ст. намітилося піднесення революційного народницького руху в Росії, відбувалося масове «ходіння в народ» революціонерів-середьдесятників, була створена централізована народницька організація «Земля і воля», стали частішими опозиційні виступи студентства. Рух революційної демократії, яка виступала за здійснення демократичних перетворень у країні — ліквідацію залишків кріпосництва, повалення самодержавства, завоювання демократичних свобод, — все це, звичайно, впливало на діяльність українських громад, що дещо пожвавилась, стала ширшою, змістовнішою [23].

Об'єднуючим фактором для представників українського руху та російських народників було те,

що їхнім головним об'єктом ідейного осмислення та соціальної практики стали багатомільйонні маси селянства, які ототожнювались з поняттям «народу» і вважались основною соціальною базою в боротьбі за оновлення суспільства [24]. Піднесення загальноросійського революційного руху 70—80-х рр. ХІХ ст., спільна соціальна основа народництва та українського руху зумовили те, що демократична молодь, яка групувалась в українських громадах, почала захоплюватись боротьбою революційних народників, частина молоді поступово

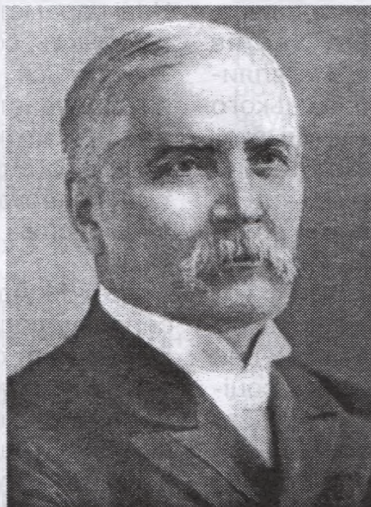
М. Драгоманов

І. Нечуй-Левицький

залучалась до їхніх лав, порівняно з якими український рух видавався надто мізерним, аполітичним і культурницько-обмеженим [25]. Така ситуація дозволила А.Желябову зазначити, що «Два революційні промені — загальноросійський і український... повільно, але безперервно зливалися... в одне русло... Не федерація, а єдність була недалекою» [26].

Поряд з спорідненістю українського руху 70 — 80-х рр. ХІХ ст. з ідеологією народництва необхідно відзначити неоднозначний вплив цієї ідеології на розвиток українства. Народницька ідеологія сформувала як сильну, так і слабку сторону українського руху. Як зазначає Я.Грицак, сильною стороною в народництві було сплетіння національних і соціальних мотивів. За умов, коли дворянство відійшло від керівництва національним рухом, ототожнення національних інтересів з соціальними інтересами селян було єдиною й дуже ефективною зв'язкою. Але народництво було відповідальне за деякі слабкі сторони українського руху, що збереглися аж до революції 1917 р. Насамперед, воно мало сильне популістське забарвлення* й узаконювало соціальну неповноту української нації. Народницькі ідеологи не розуміли, що нормальне функціонування будь-якої нації неможливе без існування власних «експлуаторських класів». Вихваляючи соціальні бунти низів і тавруючи національну зраду козацької старшини, українські історики-народники недобачали у національному минулому тих його сторінок, коли саме ці бунти руйнували загальнонаціональні добутки еліти. У практичній площині народницька ідеологія відштовхувала від українського руху українських поміщиків і чиновників, які, хоч часто і розмовляли російською або польською мовами, але виявляли почуття територіального «малоросійського» патріотизму і могли

М. Лисенко

П. Чубинський

стати у пригоді українському рухові завдяки своїм економічним впливам, політичним зв'язкам і адміністративному досвіду. Слабкою стороною народництва було також його нехтування тими важливими процесами, що відбувалися на Сході і Півдні України: розвитком промисловості, будівництвом фабрик і заводів, формуванням нових класів — буржуазії і промислового пролетаріату. Українські лідери вбиралися у вишивані сорочки і шаровари, говорили про велич і благородство української народної душі, героїзм українського народу в минулому і не розуміли, що на великій частині української території вирішується питання, чи українці ввійдуть у модерний зіндустріалізований і зурбанізований світ, зберігши власну ідентичність [27].

Український рух 70-х рр. ХІХ ст. характеризувався подальшим розвитком його політико-ідеологічного змісту та поступовою радикалізацією поглядів молодого покоління громадян, поділу на «правих» та «лівих». Так, описуючи ідейні позиції одеських громадівців, С. Єгунов-Щербина відмічав: «Усіх об'єднала любов до України, її мови, її пісні, її страдницької історії [...] У декого це було виявленням безпосереднього, кривого національного почуття, так би мовити, фізіологічного, споетизованого історичним романтизмом; у інших — справою більш розумовою, продуктом суспільно-політичної думки, що знайшла національну форму виразу. Сепаратистична течія* серед українців тоді ледве помічалась і в Одеській громаді не виявлялася. Тут були свої «праві» й «ліві», але різниця в поглядах тих і тих базувалася на культурних основах і на більшій чи меншій широкості суспільно-політичних поглядів. У «правих» помічалась значна національна нетолерантність, тоді як «ліві» були більш інтернаціональні у своїх симпатіях і антипатіях. До революційного руху, що того часу почав дуже розвиватися, «праві» ставилися або дуже стримано, або негативно, «ліві» ж співчували пасивно або активно» [28]. Така особливість

*На нашу думку, такий стан речей характерний для частини сучасного українського суспільства, особливо якщо зважити на риторику деяких «опозиційних» партій.

зумовлена поширенням в Україні, як і у всій імперії ідеї соціальної справедливості. Підтвердженням чого є популярність в українському інтелектуальному середовищі ідеї дрібнобуржуазних соціалістів Західної Європи Л.Блана, І.-Ж. Прудона та особливо Ф.Лассалья, які також мали успіх серед російських народників. Про «колосальне враження» від творів Ф.Лассалья згадував П.Б.Аксельрод. На впливовість і поширеність ідей цього німецького соціаліста в народницькому середовищі вказували також В.К.Дебогорій-Мокрієвич, Л.Г.Дейч, О.Й.Лукашевич, С.В.Ястремський та ін. [29]. Показовим в процесі висвітлення впливу соціалістичних ідей на громадське життя імперії та українського руху зокрема є той факт, що 1872 р. було легально видано російською мовою перший том «Капіталу» К.Маркса. У цей період, зазначає В.Сарбей, активізується соціал-демократична інтелігенція в Україні, яка, засвоївши соціалістичне вчення Карла Маркса, докладала зусиль, щоб донести його основні ідеї до свідомості якомога більшого числа робітників. Протягом другої половини XIX ст. відбувався процес прищеплення соціалістичних поглядів робітничим масам. Займалися цим переважно загальноросійські робітничі організації, які виникали то тут, то там в Україні [30].

Загалом, політико-ідеологічне полівіння виявилось особливістю суспільного розвитку всієї Європи, включно з індустріально слабкою Російською імперією. Спільність суспільно-політичних ритмів в Наддніпрянській Україні та Російській державі можна простежити на прикладі радикалізації молодих представників українського руху.

Політичний напрям в українському національному русі був репрезентований М.Драгомановим. Він став творцем першої систематизованої політичної доктрини. Справедливо визнається, що до М.Драгоманова українська політична думка перебувала, образно кажучи, в зародковій стадії розвитку і мала фрагментарний характер. У порівнянні зі своїми попередниками «Переднє слово» до «Громади» М.Драгоманова становило новий, вищий щабель суспільно-політичної теорії. Щодо змісту, воно свідомо намагалося охопити цілісність української проблеми в усіх її істотних аспектах: політичному, соціальному і культурному. Будучи надрукованим, «Переднє слово» відразу увійшло в інтелектуальний обіг. З огляду на ці обставини і моменти його можна вважати першою новітньою українською політичною

програмою в повному значенні цього слова [31]. З цієї події завершується процес національного самоусвідомлення як такого, формування концепційного виміру політичного націотворення (хоча, зазначає Г.Грабович, останнє продовжується у XX ст. і триває й понині). Нові параметри цього самоусвідомлення — секулярність, соборність і цілісний євроцентризм. Змінюється і сам стиль цього самоусвідомлення: відбувається остаточний перехід від романтичних мотивів на рейки раціонального, позбавленого романтичного міфологізму та містицизму ерудованого самоусвідомлення, в якому є місце і універсальному, і національному [32].

Ідеї М.Драгоманова стали популярними серед молоді, яка гуртувалась навколо нього. З ініціативи студента К.Юр'єва почали організувати малі гуртки у Києві та у провінції під назвою кошів та куренів (зокрема, кіш Миргородський, кіш Чорноморський та ін.). У їх діяльності активну участь брали Богаєвський, Шиболдаїв, О.Михалевич. Коші вели широку просвітню роботу, розповсюджували літературу, яку отримували від Ф.Вовка («Дещо про світ Божий», «Про хвороби», «Про хліборобство», «Хитра механіка» та ін.). Від цього часу за організаціями студентської молоді закріпилася назва «Молодої громади», а Київську громаду почали називати «Старою». Слід зазначити, що, поступово позбуваючись впливу Старої громади, частина радикально настроєної молоді пристала до угруповань революційних народників. Їх не задовольняла культурницька, поміркована позиція Громади, вони прагнули поринути у вир рішучих соціальних перетворень [33]. Окремі члени молоді громади були водночас і учасниками революційних народницьких гуртків. Ці молоді громади в цілому співчутливо ставилися до народницького руху. Представники лівого крила, не задовольняючись лише культурницькою діяльністю, намагались діяти більш рішуче, виступали за спільну з народниками боротьбу проти царського самодержавства, за соціальне і національне визволення, ставали активними учасниками революційних народницьких гуртків [34].

Причина спорідненості молодих представників українського руху з народництвом пояснюється тим, що народництво 70-х років XIX ст. було загальноросійською течією, яка боролася за соціальне звільнення народу всієї імперії опираючись на універсальні гуманістичні та морально-етичні цінності. Сприяло процесу

переходу українців до загальноросійської течії народництва відсутність національного політичного простору та слабкість української національної самоіндефікації. Український національний рух до того ж мав спільну соціальну базу з загальноросійським народництвом, що зумовлювало їхню типологічну спорідненість.

Як зазначає С. Світленко, до особливостей українського руху слід віднести домінування ліберально-демократичного культурництва, що сприяло консервації організаційної аморфності, програмної неоформленості та слабкості цього руху [35].

Важливу рисою українського руху 70-х рр. ХІХ ст. було те, що не маючи можливості витворити легальні інституції для своєї діяльності, громадівці використовували імперські інституції для своєї суспільної діяльності. Так, представники українського руху взяли активну участь у діяльності Південно-Західної філії Імперського Російського географічного товариства. Проте, така активізація київської інтелігенції, була сприйнята царським урядом як прояв сепаратизму, і тому вже з середини 70-х рр. ХІХ ст. російський уряд з ініціативи українця М.Юзефовича почав виробляти заходи проти «українофільства». Такого ревного захисника царського самодержавства запросили до Петербурга і там увели до складу новоствореної таємної комісії, що мала виробити заходи боротьби проти «українофільства». Майже рік працювала комісія і дійшла висновку, що «допустити окрему літературу на простонародному українському нарідчї означало б закласти тривку основу для переконання в можливості відокремлення, хоча б і в далекому майбутньому, України від Росії» [36].

Рішуча боротьба проти українства видалася членам таємної комісії настільки важливою і терміною, що вони наважилися потурбувати царя під час його відпочинку та лікування у німецькому курортному містечку Емс. Олександр ІІ, переляканий тривожними повідомленнями про український національний рух, прихильно зустрів посланців комісії і негайно, 18 травня 1876 р., підписав складений Юзефовичем проект законодавчого документа про заборону українського письменства [37].

Тому ми можемо констатувати, що і в 70—80-х рр. ХІХ ст. з боку імперської влади продовжувалась практика адміністративно-політичного перешкоджання українському рухові, політика репресій щодо нього наростала. Втім, попри протидію з боку центрального уряду,

український рух в 70—80-х рр. ХІХ ст. мав певні здобутки.

Політизація українського руху в 70—80-х рр. ХІХ ст. не була б дієвою без становлення та розширення його комунікативно-пропагандистських можливостей, які виникли з виходом таких періодичних видань як «Киевский телеграф» (1859—1876) і «Киевская старина» (1882—1906 рр.) та ін., які об'єднали навколо себе кращі наукові й культурні сили того часу й стали легальною трибуною української національно-демократичної інтелігенції. На сторінках цих неофіційних українських видань громадівці здобули можливість публікувати праці з історії, археології, етнографії України, історичні джерела, твори української художньої літератури, фольклорні матеріали, а у статтях розглядати найболючіші питання розвитку української нації та українського руху. Поява таких видань, створюючи єдиний комунікативний простір, сприяла формуванню самоідентичності українців.

У цей період громадівці більш широко використовували можливості для легальної діяльності у наукових товариствах та об'єднаннях (Київському Південно-Західному відділі Імперського Російського географічного товариства (1873 р.), Історичному товаристві Нестора Літописця (Київ, 1873 р.), Юридичному товаристві (Київ, 1877 р.), Історико-філологічному товаристві при Новоросійському університеті (Одеса), Історико-філологічному товаристві при Ніжинському інституті, товариствах і комісії істориків у Житомирі, Катеринославі, Полтаві, Чернігові), яка спрямовувалась у русло українського національного відродження, хоча зовні й мала науково-культурницький характер. Проте по своїй суті це було виразом опозиційної національної, політичної й соціальної боротьби української інтелектуальної еліти, спрямованої на утвердження національної самоіндефікації народних мас. Вона була продовженням справи українолюбців-шестидесятників і водночас новим щаблем в українському національно-визвольному русі другої половини ХІХ ст.

Результатами розгорнутої великої науково-дослідницької, науково-культурної та видавничої роботи в галузі історії, мовознавства, фольклору, етнографії стало видання 7-томних «Трудов этнографическо-статистической экспедиции Западно-Русского края» за редакцією П.Чубинського, двох збірників «Народных южно-русских сказок», «Чумацких народных песен» (з доданими до них нотами, підготовлених

М.Лисенком), укладених І.Рудченком, випуск праці «Исторические песни малорусского народа. С примечаниями В.Антоновича и М.Драгоманова». Громадівці приступили до практичного здійснення видання творів Т.Шевченка, розпочали укладання словника української мови з використанням матеріалів, зібраних у 60-і рр. ХІХ ст. Було проведено одиноденний перепис населення в Києві, організовано проведення ІІІ-го археологічного з'їзду, регулярно велось видання науково-популярних, художніх книжок Т.Шевченка, І.Нечуя-Левицького, М.Драгоманова, М.Вовчок, О.Левицького. Громадівці також утримували книжковий магазин у Києві, щорічно відзначали Шевченківські дні, піклувалися про збереження і впорядкування могили Т.Шевченка [39].

Самоорганізація українського руху в 70—80-х рр. ХІХ ст. була неможливою без активної діяльності таких представників української інтелігенції, як М. Драгоманов, Ф.Вовк, М.Лисенко, В.Антонович, П.Житецький, П.Чубинський, С.Подолінський, М.Ковалевський, Ю.Цвітківський, І.Нечуй-Левицький, О.Русов, І.Рудченко, Я.Шульгин, О.Кістяківський, К.Михальчук, Ф. Міщенко та ін.

Отже, репресивна політика царизму щодо українського руху 70—80-х рр. ХІХ ст. сприяла усвідомленню національно свідомою українською інтелігенцією свого морально-психологічного відчуження від загальноімперської дійсності, що і обумовило перехід від етнографічного культурництва до формування національно-політичних цілей. Полишена можливостей для своєї легальної діяльності в межах імперії, українська інтелігенція підросійської України змушена була перемістити свою суспільну, наукову та видавничу діяльність за кордон, насамперед до Галичини, де за умов конституційного режиму в Австро-Угорщині український рух здобув у наступний період значних успіхів, перетворивши її в «Український П'ємонт»*.

Посилання

1. Світланко С. Народництво в Україні 60—80-х років ХІХ століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. — Дніпропетровськ., 1999. — СС.6—7.
2. Там само. — С. 7.
3. Волощенко А. Нарис з історії суспільно-політичного руху на Україні: в 70-х — на початку 80-х років ХІХ ст.. — К., 1974. — С.23.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ — ХХ століття. — К., 1996. —

*Зрозуміло, що імперські військово-політичні кола Австро-Угорщини намагалися від самого початку використати цю обставину на свою користь у геополітично-протистоянні з Російською імперією (Ред.)

5. Світланко С. Вказ твір. — С. 7.
6. Грицак Я. Вказ твір. — С.67.
7. Світланко С. Вказ твір. — С. 181.
8. Там само СС.14—15.
9. Бойко О. Історія України. — К., 2003. — С.259.
10. Субтельний О. Історія України. — К., 1992. — С.258 — 259.
11. Гобсбаум Э. Век капитала. 1848—1875. — Ростов н/Д., 1.
12. Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). — Санкт-Петербург., 2000. — С.153
13. Сарбей В. Національне відродження України. — К., 1999. — С.165.
14. Історія Української РСР. — К., 1978. — С.307.
15. Сарбей В. Національне відродження України. — К., 1999. — С.178.
16. Грицак Я. Вказ твір. — С.63.
17. Попович М. Нарис історії культури України. — К., 1998. — С. 435
18. Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина ХІХ в.). — Санкт — Петербург., 2000. — С.160 — 161.
19. Там само. — С.195.
20. Грицак Я. Вказ твір. — С.70.
21. Шип. Н. Український національно-культурний рух в умовах антиукраїнської політики російського царизму//Нариси з історії українського національного руху. — К., 1994. — С.64.
22. Катренко А. Український національний рух ХІХ століття. Частина ІІ. 60 — 90 — і роки ХІХ ст.. — К., 1999. — С.88.
23. Волощенко А. Нарис з історії суспільно-політичного руху на Україні: в 70-х — на початку 80 — х років ХІХ ст. — К., 1974. — С.124.
24. Світланко С. Вказ твір. — С. 182.
25. Грицак Я. Вказ твір. — С.67.
26. Грицак Я. Вказ. твір. — С. 67-68
27. Грицак Я. Вказ твір. — С.69.
28. Катренко А. Український національний рух ХІХ століття. Частина ІІ. 60—90 — і роки ХІХ ст. — К., 1999. — С.89 — 90.
29. Світланко С. Вказ твір. — С. 131.
30. Сарбей В. Національне відродження України. — К., 1999. — С.220.
31. Політична історія України. ХХ століття.: у 6-ти тт. — Т.1. — К., 2002 — 2003. — С.41.
32. Грабович Г. До питання про критичне самоусвідомлення в українській думці ХІХ століття: Шевченко, Куліш, Драгоманов // Сучасність. 1996. № 12 С.90 — 94.
33. Палієнко М. Київська стара громада у суспільному та науковому житті України. (Друга половина ХІХ — початок ХХ ст..) // Київська старовина. 1998. № 2 С.61 — 62.
34. Волощенко А. Нарис з історії суспільно-політичного руху на Україні: в 70-х — на початку 80-х років ХІХ ст. — К., 1974. — С.127.
35. Світланко С. Вказ твір. — СС. 183—184.
36. Сарбей В. Національне відродження України. — К., 1999. — С.189.
37. Там само. — С.189.
38. Політична історія України. ХХ століття.: у 6 тт. — Т.1. — К., 2002 — 2003. — С.41
39. Шип Н. Суспільно-політичне і духовне життя українців у складі Російської імперії. (ХІХ ст..) — К., 2004. — СС.59—60.
- Катренко А. Український національний рух ХІХ століття. Частина ІІ. 60—90-і роки ХІХ ст. — К., 1999. — С.79.